

Звичайно, такі класифікації мають дуже умовний характер, що викликане складністю земельних відносин.

Підсумовуючи викладене, констатуємо, що збереження в чинному Кодексі України норм, які визначають види порушень земельного законодавства, зокрема, за які настає адміністративна відповідальність, в існуючому вигляді (неідентичних з охоронними нормами КпАП України) не просто невиправдано, а й шкідливо, оскільки породжує негативне ставлення у суспільстві до законів як до таких, що можуть бути трактовані по-різному, практично на власний погляд і розсуд суб'єкта правозастосовчої діяльності.

Список літератури: 1. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР УРСР. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.2. Земельний кодекс України // ВВР України. 2002. № 3-4. Ст. 27. 3. Земельне право України: Підручник / За ред. Погрібного О.О., Каракаша І.І. 2003. 4. Титова Н.І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи, 1973.

Надійшла до редколегії 19.01.07

О. А. Чернецький

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ВІКОВОГО РОЗВИТКУ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Особливістю розвитку неповнолітніх є те, що їх нервова система знаходиться у процесі становлення та вдосконалення, тоді як у дорослих вона вже сформована, що, як правило, потребує більш послідовного розгляду особливостей їх психологічного та вікового розвитку. Зокрема О. Є. Фрейєров вважає, що у дітей та підлітків формування головного мозку не закінчене, і тому в них немає чи недостатньо тих якостей, які забезпечують правильність і корисність актів поведінки в їх біологічному та соціальному планах [1, с. 40]. Психологічний та віковий розвиток особи неповнолітнього є тими критеріями, які, з одного боку, визначають здатність особи бути учасником певних правовідносин, в даному випадку тих, які виникають з приводу вчинення адміністративного правопорушення, з другого – вказують на індивідуальні (особистісні) її характеристики.

Питання психологічного та вікового розвитку неповнолітніх розглядалися Ю. М. Антоняном, М. І. Гуковською, С. П. Єфімічевим, О. П. Краковським, Є. Д. Лук'янчиковим, Г. М. Міньковським, В. С. Орловим, М. С. Строговичем, Г. Г. Шахвердовим та іншими науковцями. Проте питання щодо значення психологічного та вікового розвитку особи неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності спеціально не вивчалися, в існуючих наукових працях ці питання досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої адміністративно-правової проблематики, без комплексного підходу. А тому існує об'єктивна потреба наукового пошуку у цих

напрямах, що, у свою чергу, підкреслює *актуальність* обраної тематики наукової статті та визначає її *мету*. Наукова новизна статті визначається тим, що у ній вперше розглядаються питання про значення психологічного та вікового розвитку особи неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності, надаються конкретні пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства із зазначених питань.

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) не надає визначення терміна «неповнолітній», хоча він часто зустрічається в ньому [2]. Те ж саме стосується і Кримінального кодексу (далі – КК) України, в якому особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх присвячено окремий розділ [3]. Визначення цього терміна дає Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», згідно з яким «неповнолітні – громадяни віком до 18-ти років» [4]. Однак слід зазначити, що неповнолітні за КпАП – це особи віком від 16-ти до 18-ти років; в КК – віком від 14-ти до 18-ти років. Звідси, пропонуємо в ст.13 КпАП передбачити, що «неповнолітньою вважається особа, яка під час вчинення правопорушення досягла 16-річного віку, але не досягла 18-річного віку».

Для пізнання внутрішнього світу неповнолітніх правопорушників, зокрема їхніх моральних якостей, необхідне знання їх життєвих позицій, їх ставлення до оточуючої дійсності, до людей, до суспільства. Це неможливо без вивчення їх потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності тощо. У науковій літературі зазначається, що особистість у процесі засвоєння визначеної системи соціальних ролей та культури може сприймати як позитивні, так і «джецінності» [5]. У зв'язку з цим можна говорити про ціннісну орієнтацію особистості неповнолітнього правопорушника, яка має безпосереднє відношення до конкретних умов його життя та мікросередовища, а також про соціальну установку, де ціннісні орієнтації проходять через призму особистих якостей. Це означає, що процес соціального виховання моралі та правосвідомості тісно пов'язаний з регулятивними й психологічними підходами до молодого покоління в широкому розумінні.

На нашу думку, у *психологічному аспекті* особистість неповнолітніх правопорушників характеризується такими *ознаками*: спотворене уявлення про сутність і значення таких найважливіших моральних понять і категорій, як сміливість, вірність, дружба, героїзм, мужність, скромність; хибність оцінки окремих осіб, явищ, подій; невміння оцінити людину з усіма її властивостями та якостями; надання переваги зовнішнім проявам поведінки людини, без урахування справжніх її мотивів і цілей; нестійкість психіки, зумовлена процесом становлення особистості, фізичного та духовного розвитку організму; емоційна неврівноваженість, підвищене-

на збудливість, різка зміна настроїв; загострене ставлення до навколишнього, до всього нового, незнайомого за відсутності необхідних знань і досвіду; підвищена фізична активність, надмірність невитрачених сил та енергії; прагнення до самовираження та самоствердження «будь-якою ціною»; неприйняття «чужих порад», педагогічних та інших форм виховного впливу; бажання показати й довести свою «зрілість», прагнення до лідерства; зайва довірливість, схильність до наслідування негативної поведінки; несформованість життєвих орієнтацій і установок; грубість, що переходить у жорстокість; примітивні погляди на стосунки статей, що зводяться до фізіологічного акту; розбещеність та безсистемність статевих зв'язків; готовність до агресивних посягань на особистість інших людей для реалізації своїх бажань; моральна нечутливість, при якій стирається кордон між дозволеним і недозволеним; звичка до безцільного проведення часу; постійна напруженість, що визначається як тривожність, що може бути викликана відчуженістю в родині з боку батьків, може носити явний або прихований характер.

Отже, психологічні якості особи неповнолітнього правопорушника можна розглядати як основу внутрішньо-психічних процесів, пов'язаних із вибором стереотипів протиправної поведінки, з різними варіантами мотиваційних програм. У той же час соціально-демографічні та правові ознаки, а також соціальні прояви створюють іноді сприятливі умови для реалізації цих тенденцій.

Перейдемо до розгляду значення вікового розвитку особи неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності. *Вікова психологія* розглядає розвиток людини як складний та довгий діалектичний процес, який відбувається протягом усього життя. Найбільш суттєві зміни як біологічного, так і психологічного плану відбуваються з неповнолітніми.

У науковій літературі визначається, що саме при досягненні 16-річного віку молоді люди здатні повною мірою усвідомлювати, що таке адміністративне правопорушення, розуміти неприпустимість його вчинення і тому нести за нього особисту відповідальність [6–8 та ін.]. Передбачаючи відповідальність громадян за адміністративні правопорушення з 16-ти років, КпАП закріплює ряд додаткових гарантій для них, про які йшлося вище (до неповнолітнього не може застосовуватися адміністративний арешт; вчинення правопорушення неповнолітнім є пом'якшуючою обставиною, особливий процесуальний порядок притягнення їх до адміністративної відповідальності та ін.).

Слід зазначити, що у ряді випадків адміністративна відповідальність настає і за вчинення протиправних діянь підлітками, що не досягли 16-ти років, щоправда, у цьому випадку відповідальність покладається на їхніх батьків (ст. 184 КпАП) [2]. Як зазначає

О. П. Ключниченко, в цьому випадку має місце «перекладання відповідальності з одних осіб – безпосередніх виконавців відповідних вчинків – на інших осіб, які фактично вчинків не скоювали, тобто настає адміністративна відповідальність ніби за чужу провину» [9, с. 27]. Ми вважаємо, теза про «перекладання відповідальності» за чужу провину в цьому випадку є необґрунтованою, тому що законодавець чітко передбачив, що санкції застосовуються до тих осіб, які винні за невиконання свого безпосереднього обов'язку по вихованню дітей.

Оскільки законодавець не дає визначення поняття «вік відповідальності», в правничій літературі вкладається різний зміст у цей термін. Так, М. М. Коченов під віком розуміє кількість проживаною особою часу [10, с. 34]. Р. І. Міхеев стверджує, що вік – «це вказаний період психофізичного стану у житті певної особи, з яким пов'язані як медико-біологічні, соціально-правові, так і правові зміни» [11, с. 17]. У тлумачних словниках під віком, як правило, розуміється тривалість життя [12, с. 105].

На наш погляд, наявність хронологічного віку є недостатньою підставою для визначення здатності неповнолітнього критично ставитися до вчиненого діяння. Особливо це положення стосується розумово відсталих неповнолітніх і підлітків із затримкою психічного розвитку. У цьому випадку повинне вирішуватися питання про здатність особи бути суб'єктом адміністративного правопорушення. Треба погодитись з О. Д. Сітковською, яка вважає, що свідомо чи несвідомо, але законодавець вживає поняття «вік», розуміючи при цьому не просто хронологічний проміжок часу. Для нього це період, з яким пов'язується певний рівень інтелектуальної і вольової зрілості людини та здатності керувати своєю поведінкою в ситуації вибору [13, с. 52–53]. Хронологічний вік неповнолітнього не завжди може свідчити про його здатність усвідомлювати свої діяння та вільно керувати ними [14, с. 13]. Тому позиція, згідно з якою під віком розуміється лише певна кількість прожитих років, не може бути прийнята [15, с. 15]. Вік, як часовий аспект, можна зрозуміти тільки як системний феномен, коріння якого походять з біології, а сутність визначається певним рівнем соціального розвитку, типом культури і т. ін. З огляду на це, кількісний, хронологічний підхід до визначення віку має обмежений характер та повинен бути доповнений змістовним аналізом віку, який більш адекватно відображає закономірності розвитку людини, включаючи в себе соціальні, психологічні та біологічні характеристики.

Тому вважаємо доцільним в КпАП передбачити окрему статтю під назвою «Обставини, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи про адміністративне правопорушення вчинене неповнолітнім» такого змісту: «При розгляді справи про адміністративне

правопорушення, вчинене неповнолітнім, крім обставин, зазначених у статті 280 КпАП цього Кодексу, необхідно також з'ясувати: 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження); 2) стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. У необхідних випадках для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, повинна бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра; 3) характеристику особи неповнолітнього; 4) умови життя та виховання неповнолітнього; 5) обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього».

Вважаємо, що таке положення буде відповідати і міжнародним актам в галузі охорони прав неповнолітніх, зокрема Пекінським правилам, де в п.16.1. йдеться про необхідність у кожному випадку в справі щодо неповнолітнього проводити соціальне дослідження його загального розвитку [16, с. 295].

Крім того, вважаємо доцільним ст.20 КпАП доповнити нормою такого змісту: «Не підлягає адміністративній відповідальності неповнолітній, який досяг 16-річного віку, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, під час вчинення адміністративного правопорушення не міг усвідомлювати фактичний характер своїх дій (бездіяльності) чи керувати ними».

Неповнолітні у віці від 16-ти до 18-ти років мають більш широкий кругозір, більш складні соціальні зв'язки, у порівнянні з дітьми віком до 16-ти років, що сприяє процесу формування їх особистості. Саме у цьому віці відбувається важливий перехід від засвоєння елементарних моральних норм до більш глибокого осмислення моральних стосунків між людьми, оціночного ставлення не тільки до своєї поведінки, але і до поведінки оточуючих. У цей період відбувається активний процес формування правосвідомості.

Інтенсивний ріст неповнолітнього, зазначають В. Петрун'юк та А. Таран, призводить до дисгармонії між ростом тіла та розвитком легеневого апарату і серцево-судинної системи. Недостатній розвиток кровоносної системи створює тимчасове недокрів'я мозку, у результаті чого у неповнолітніх часто відзначається підвищена стомлюваність та зниження працездатності [17, с. 7].

Неповнолітні у цьому віці не тільки намагаються самостійно вирішувати проблеми, що виникають перед ними, але й прагнуть

при цьому довести оточуючим свої здатності, позитивні якості, завоювати повагу у своєму колі. З цього приводу в психологічній літературі зазначається, що потреба зберігати благополучні взаємини з колективом, але відсутність при цьому у «важкого» підлітка адекватних засобів для досягнення цієї мети веде до негативних способів поведінки аж до затвердження своєї особистості шляхом хуліганства. При цьому неповнолітнього не цікавить, які наслідки можуть наступити. Єдине, чого він бажає досягти – поваги в колективі [18, с. 90].

Одними з поширених у цьому віці недоліків у поведінці неповнолітніх є впертість та неправдивість. Ці риси також обумовлюються особливостями мікросередовища, де мешкає та виховується неповнолітній. Причиною виникнення цих рис характеру є неправильне виховання, що ґрунтується на застосуванні до неповнолітнього фізичних та психологічних засобів впливу.

Неповнолітні у цьому віці бажають бути схожими на свій ідеал. Об'єктом для наслідування можуть бути відомі спортсмени, актори, улюблені кіногерої тощо. Але, поряд з імітацією позитивних якостей і вчинків у підлітковому віці особливо легко та охоче копіюються асоціальні форми поведінки, шкідливі звички. Неабияким фактором, що сприяє зростанню делінквентності серед неповнолітніх, є культ насильства, жорстокості та сексу, звеличення вдалого злочинця-супермена в зарубіжних кінофільмах. Такі псевдогерої сприймаються багатьма підлітками як взірець для наслідування, який інколи успішно втілюється у життя.

Однак в результаті відсутності правильного та всебічного уявлення про моральні категорії та поняття неповнолітні помилово оцінюють дії та поведінку людей. Невипадково неповнолітні часто бажають бути схожими на негативних осіб. З цього приводу доцільно навести думку С. Тарарухіна, який зазначав, що у правопорушенні неповнолітній іноді бачить проявлення мужності, героїзму та спритності [19, с. 202].

У 16–18-річному віці неповнолітні вступають у період зрілості. До закінчення цього періоду в їх фізичному розвитку відбуваються значні зміни, і всі органи та їх функції (за винятком статевого дозрівання в окремих юнаків, яке іноді запізнюється і відбувається у наступні роки) приходять до такого ж стану, як і в дорослих. Завершується формування нервових клітин головного мозку. Рівень розумових здібностей достатній для вирішення різних соціальних завдань. У них вже більш зрілі судження, виникає інтерес до причинного пояснення явищ, розвивається вміння аргументувати судження, доказувати істинність чи неправдивість окремих положень, з'являється критичність мислення [20, с. 7]. Їм притаманна здатність логічно оперувати усвідомленими судженнями, більш всебічний аналіз явищ. Важливою умовою та змістом роз-

витку в цьому віці є формування світогляду, тобто розробка своїх власних поглядів у сфері суспільного життя, політики та моралі.

Настання фізичної зрілості очевидне як для самого підлітка, так і для його оточення. Воно робить неможливим збереження дитячого статусу і сприяє формуванню головного психологічного новоутворення підліткового віку – почуття дорослості. Вважаючи себе дорослим, підліток протестує проти дрібної опіки, контролю, беззаперечної слухняності. Формою протесту можуть бути неслухняність, грубість, впертість, замкнутість. Складність взаємовідносин між підлітком і дорослим полягає ще й у тому, що, з одного боку, він протестує проти опіки та недовіри, прагне до самостійності, а з другого – стикається з труднощами, відчуває тривогу, шукає допомоги та підтримки у дорослих, але не завжди може це визнати.

Резюмуючи викладене в цій статті, зробимо такі *висновки*:

1) Беручи до уваги те, що досягнення психофізіологічної зрілості передбачає настання ряду правових наслідків, чітке відмежування неповнолітніх від малолітніх, з одного боку, і повнолітніх – з другого, є абсолютно необхідним. В протилежному разі органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, були б змушені в кожному окремому випадку самостійно оцінювати їх зрілість, що, звичайно, призводило б до суб'єктивізму.

2) Для притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності має значення як досягнення віку цього виду юридичної відповідальності, так і здатність неповнолітньої особи під час вчинення адміністративного правопорушення усвідомлювати свої дії або керувати ними.

3) Особливістю розвитку неповнолітніх є те, що їх нервова система увесь час знаходиться у процесі становлення та вдосконалення, тоді як у дорослих вона вже сформована, що потребує більш послідовного розгляду особливостей їх психологічного та вікового розвитку.

4) Психологічний та віковий розвиток особи неповнолітнього є тими критеріями, які, з одного боку, визначають здатність особи бути учасником певних правовідносин, у нашому випадку тих, які виникають з приводу вчинення адміністративного правопорушення, з другого – вказують на індивідуальні (особистісні) його характеристики.

5) Психологічні якості особи неповнолітнього правопорушника можна розглядати як основу внутрішньо-психічних процесів, пов'язаних із вибором стереотипів протиправної поведінки, з різними варіантами мотиваційних програм. У той же час соціально-демографічні та правові ознаки, а також соціальні прояви створюють іноді сприятливі умови для реалізації цих тенденцій.

б) Вікова періодизація, яка досить послідовно вивчена у педагогіці та психології, має суттєве значення для розв'язання питання про можливість особи бути суб'єктом відповідальності, соціально-психологічними передумовами якої є здатність неповнолітнього усвідомлювати соціальну значущість своїх вчинків та прогнозувати їх небезпеку.

Список літератури: 1. Фрейеров О. Возрастной критерий уголовной ответственности // Социалистическая законность. 1968. № 12. 2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. 3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. 4. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 16. Ст. 168. 5. Касьянов В. В. Нечипуренко В. Н. Социология права. Ростов/н/Д., 2002. 6. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії та поняття): Посібник. Ірпінь, 1998. 7. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К., 2003. 8. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 1997. 9. Клошниченко А. П. Административная и общественная ответственность несовершеннолетних. К., 1980. 10. Коченов М. М. Теоретические основы судебно-психологической экспертизы: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1991. 11. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности: (Теория и практика): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1993. 12. Тлумачний словник української мови / Укладачі Ковальова Т. В., Коврига Л. П. Х., 2005. 13. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. М., 1998. 14. Застосування кримінальних заходів до неповнолітніх правопорушників / Від. Ред. О. Я. Светлов. К., 1974. 15. Зубец О. П. Возраст: особенности нравственной жизни. М., 1987. 16. Международные акты о правах человека. Сборник документов. М., 1999. 17. Петручек В. П., Таран Л. Н. Возраст тревог (заметки врачей-психоневрологов). М., 1973. 18. Алемаскин М. А. О психологической характеристике трудновоспитуемых подростков // О некоторых вопросах нравственного воспитания детей и подростков / Под ред. Благонадежной. М., 1970. 19. Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. М., 1974. 20. Крутецкий В. А., Лукин Н. С. Очерки психологии старшего школьника. М., 1963.

Надійшла до редколегії 08.02.07

С. В. Таранушич

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Категорія правового статусу є однією із центральних в теорії держави і права, що обумовлюється як постійними змінами умов суспільного життя, які потребують якісно нових підходів у дослідженні цієї проблеми, так і власне складністю, багатозначністю цього юридичного явища. Питання правового статусу органів прокуратури в цілому і тих, які виконують природоохоронні функції, зокрема, досліджували В. І. Бабенко, В. П. Виноградов, М. І. Гошовський, В. В. Долежан, Ю. Б. Жарков, Е. М. Жевлакова, М. І. Мичко, Т. Р. Мирзаєв, М. В. Руденко, О. Б. Черв'якова та ін. Однак спеціальні дослідження із вищезазначених питань не проводились, що, у свою чергу, підкреслює актуальність досліджуваної проблематики. Слід відзначити і те, що серед науковців відсутня єдина точка зору щодо сутності правового статусу фізичної чи юри-